

بررسی تغییرات ترکیبات اسانس گیاهان دارویی و خوراکی که با اشعه گاما ضد عفونی می‌شوند

محمد حسین صالحی سورمقی^{۱*}، غلامرضا امین^۲، حمیرا زاهدی^۳، هاله کوچصفهانی^۴

۱- دانشیار، گروه فارماکوگنوزی و مرکز تحقیقات گیاهان دارویی، دانشکده داروسازی دانشگاه علوم پزشکی تهران

۲- دانشیار، گروه فارماکوگنوزی و مرکز تحقیقات گیاهان دارویی، دانشکده داروسازی دانشگاه علوم پزشکی تهران

۳- کارشناس، اداره کل آزمایشگاه‌های کنترل و نظارت بر امور غذا و داروی وزارت بهداشت و مرکز تحقیقات آزمایشگاهی غذا و دارو

۴- کارشناس، اداره کل آزمایشگاه‌های کنترل و نظارت بر امور غذا و داروی وزارت بهداشت و مرکز تحقیقات آزمایشگاهی غذا و دارو

*آدرس مکاتبه تهران، دانشگاه علوم پزشکی تهران، دانشکده داروسازی، تلفن: ۶۶۹۵۹۰۹۰ (۰۲۱)

نمابر: ۶۶۴۱۱۷۸ (۰۲۱)، صندوق پستی: ۶۴۵۱ - ۱۴۱۵۵

پست الکترونیک: S-SURMAGHI@YAHOO.COM

تاریخ دریافت: ۸۴/۸/۲۲

تاریخ تصویب: ۸۵/۸/۱

چکیده

مقدمه: یکی از معضلات استفاده از گیاهان دارویی و خوراکی، آلودگی‌های میکروبی و قارچی آنهاست که برای حل این مشکل امروزه از اشعه گاما به عنوان ضد عفونی کردن این گیاهان استفاده می‌شود. با توجه به این که گیاهان حاوی تعداد زیادی ماده شیمیایی هستند، احتمال تغییر و تحول آنها با تاباندن اشعه گاما امکان پذیر است. در صورت چنین تحولی می‌توان انتظار داشت که با این تغییرات، در خواص دارویی آنها تغییراتی حاصل شود و ممکن است در آنها مواد سمی، سرطان‌زا، محرک و نظایر آن ایجاد شود. هدف: در این پژوهش ده گیاه دارویی و خوراکی؛ نعنای قمی، نعنای فلفلی، گشنیز، رازیانه، زنجفیل، زیره سیاه، زیره سبز، بادرنجبویه، آویشن باغی و آویشن شیرازی که حاوی اسانس هستند، بررسی شدند.

روش بررسی: اسانس حاصل از بخش‌های مورد استفاده دارویی از گیاهان هدف، قبل و بعد از تابش اشعه گاما مورد آنالیز GC/MS، GC و سپس شناسایی ترکیبات اسانس قرار گرفتند و تغییرات حاصله بررسی گردیدند.

نتایج: نتایج نشان دادند که در شدت‌هایی از تابش اشعه گاما، از بین ده گیاه مورد آزمایش، اسانس گیاه گشنیز دستخوش تغییرات فاحش گشته است.

نتیجه‌گیری: نتیجه این تحقیق فرضیه موجود در زمینه احتمال تغییر ترکیبات در اثر تابش اشعه گاما را تایید کرد و موضوع آن می‌تواند در سطح جهان به صورت هشدار، عواقب احتمالی برای انسان‌ها را به صدا درآورد.

کلواژگان: اشعه گاما، اسانس، گیاهان دارویی، گیاهان خوراکی، نعنای قمی، گشنیز، رازیانه، زنجفیل، زیره سیاه، زیره سبز، بادرنجبویه، آویشن باغی، آویشن شیرازی

مقدمه

با توجه به این که چند سالی است از اشعه گاما برای ضدعفونی کردن گیاهان دارویی و غذایی استفاده می‌شود، اطلاع چندانی از تغییرات احتمالی ترکیبات گیاهان در دست نیست. نمونه‌ای که در منابع بدان اشاره شده مربوط به برگ و میوه گیاه «سنا» است که به عنوان یک مسهل ایده‌آل در جهان به طور وسیع استفاده می‌شود. در حال حاضر برای ضدعفونی کردن آن ۱۰ کیلوگری (۱۰ KG) اشعه گاما استفاده می‌شود و استفاده بیشتر از ۱۰ کیلوگری توصیه نمی‌شود [۱]؛ اما در منابع اشاره‌ای نشده که اگر بیشتر از ۱۰ کیلوگری برای ضدعفونی کردن استفاده شود، چه تغییری رخ خواهد داد؛ هم‌چنین ذکر نشده که چرا در این حالت نمی‌توان گیاه را مصرف نمود. با این حال در زمینه تغییرات ایجاد شده در استفاده از اشعه گاما برای ضدعفونی کردن گیاهان اسانس‌دار که از حساسیت خاصی برخوردار هستند و بسیاری از آن‌ها مصرف خوراکی و دارویی دارند، تحقیقاتی صورت نگرفته است.

بنابراین فرضیه زیر ارائه شد: «در ضدعفونی کردن گیاهان با اشعه گاما تغییرات شیمیایی ایجاد می‌شود». همراه با این فرضیه سؤالات زیر نیز مطرح شد:

- تا چه میزان اشعه گاما را می‌توان به گیاهان تاباند بدون این که تغییری در آن‌ها رخ دهد.

- چه موادی بیشتر دستخوش تغییرات می‌شوند.
- مقایسه تغییرات گیاهان خشک و پودر آن‌ها به چه نحو خواهد بود.

- چه شرایطی باید برای گیاهانی که با این روش ضدعفونی می‌شوند قایل شد.

به همین دلیل ده گیاه مشهور خوراکی دارویی که همه دارای رایحه هستند، برای این بررسی انتخاب و اسانس آن‌ها با دستگاه GC و GCMS تجزیه و شناسایی و مقایسه شدند تا در صورت تایید فرضیه فوق، بتوان هشدار به جامعه جهانی در مورد عواقب احتمالی این روش برای سلامتی انسان‌ها ارائه نمود.

مواد و روش‌ها

ده گیاه با نام‌های فارسی و علمی موجود در جدول شماره ۱ انتخاب شدند [۲،۳،۴،۵].

گیاهان ردیف ۲، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۱۰ که در زمره پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی و خوراکی هستند در تاریخ ۱۳۸۴/۱/۲۵ از بازار بزرگ تهران به صورت خشک خریداری شدند و گیاهان ردیف ۱، ۳، ۸ و ۹ در فاصله ماه‌های فروردین تا خرداد ۱۳۸۴ از مجموعه گیاهان موجود در هربراتورم (مجموعه آموزشی - پژوهشی گیاهان دارویی) دانشکده داروسازی تهران تهیه و خشک گردیدند (میزان رطوبت گیاهان بین ۷-۵ درصد بود). کلیه گیاهان تهیه شده، در هرباریوم دانشکده داروسازی تهران شناسایی شدند و نام علمی آن‌ها تایید شد. سپس اسانس ده نمونه اول قبل از تاباندن اشعه گاما، استخراج شد. ده نمونه دوم گیاهان هر کدام به وزن صد گرم در سازمان انرژی اتمی ایران در معرض پرتونگاری گاما به میزان ۱۰ و ۲۵ کیلوگری (kg) قرار گرفتند. ظروفی که گیاهان در آن قرار داشتند از کیسه‌های پلاستیکی بی‌رنگ بود.

اسانس‌گیری توسط دستگاه کلونجر و به مدت ۴ ساعت انجام شد. ۲۰ نمونه اسانس در دو حالت استخراج شدند. درصد اسانس حاصله در گیاهان قبل و بعد از تاباندن اشعه در صد گرم گیاهان یکسان بود.

اسانس‌ها پس از استخراج در شیشه‌های قهوه‌ای در بسته، جمع‌آوری و در یخچال نگه‌داری شدند. اسانس‌های به دست آمده در بخش آنالیز دستگاهی دانشکده داروسازی تهران با دستگاه‌های GC و GCMS آنالیز شدند.

نتایج

پس از بررسی و مقایسه GC و GCMS، ۲۰ اسانس مشخص شد که ۱۸ اسانس در ۹ گیاه با اشعه به میزان ۲۵ کیلوگری در دو حالت بدون تغییر مانده بود. البته با اشعه به میزان ۱۰ کیلوگری تغییری در اسانس‌ها رخ نداده بود و تنها اسانس گشنیز دچار تغییرات زیادی شده بود. برای اطمینان اسانس گشنیز برای بار دوم با GC و GC/MS آنالیز شد. مقایسه دو گاز کروماتوگراف مس اسپکتر (GC/MS) اسانس گشنیز قبل و بعد از پرتونگاری گاما به خوبی و به وضوح

جدول شماره ۱- گیاهان مورد آزمایش در برابر اشعه گاما

ردیف	نام فارسی	نام علمی
۱	نعناع فلفلی	<i>Mentha piperita</i> L.
۲	نعناع قمی	<i>Mentha spicata</i> L.
۳	گشنیز	<i>Coriandrum sativum</i> L.
۴	رازیانه	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.
۵	زنجفیل	<i>Zingiber officinalis</i> Rose
۶	زیره سبز	<i>Cuminum cyminum</i> L.
۷	زیره سیاه	<i>Bunium persicum</i> (Boiss.) B. Fedtsch
۸	بادرنجبویه	<i>Melissa officinalis</i> L.
۹	آویشن باغی	<i>Thymus vulgaris</i> L.
۱۰	آویشن شیرازی	<i>Zataria multiflora</i> Boiss.

مشخصات GC و GCMS به کار گرفته شده در این تحقیق:

مشخصات دستگاه GC

۱- مدل دستگاه	HP 6890
۲- نوع ستون	5MS – HP
۳- طول ستون	30 m
۴- قطر ستون	0.25mm
۵- ضخامت لایه نازک	0.25 μ m
۶- برنامه ریزی حرارتی	60°(3min) 6°/min 220° (10min)
۷- دمای محل تزریق	250° C
۸- سرعت گاز حامل	1 ml / min
۹- نوع گاز حامل	He 99.999%

مشخصات دستگاه GCMS

Termost 2000	۱ - مدل دستگاه GC
Termost 2000 finningan	۲ - مدل دستگاه MS
DB-1	۳ - نوع ستون
30 m	۴ - طول ستون
250 μ m	۵ - قطر ستون
0.1 μ m	۶ - ضخامت لایه نازک
50° (0/5 min) 2.5°/min 265° (30min)	۷ - برنامه ریزی حرارتی
250° C	۸ - دمای محل تزریق
265° C	۹ - دمای رابط GC و MS
1.5 ml/min	۱۰ - سرعت گاز حامل
He 99/999%	۱۱ - نوع گاز حامل

جدول شماره ۲- ترکیبات موجود در اسانس میوه گشنیز قبل از پرتونگاری گاما

درصد جسم در اسانس	نام ترکیب	ردیف
۰ / ۹۸	α - PINENE	۱
۴/۶	P - CYMENE	۲
۴/۸۶	LIMONENE	۳*
۴/۷۶	γ - TERPINENE	۴
۰/۴۴	NONANOL	۵
۰/۲۵	α - TERPINENE	۶*
۵۴/۱۹	LINALOOL	۷
۰/۳	CYCLOHEXANOL	۸*
۰/۶۷	UN	۹
۱۷/۷۶	CUMINAL	۱۰
۳/۳۸	SAFRANAL	۱۱*
۴/۴۱	UN	۱۲
۱/۱۳	GERANYL ACETATE	۱۳
۰/۵۳	UN	۱۴
۰/۶	THUJADIEN	۱۵*
۱/۱۴	MYRISTIC ACID	۱۶*

اجسام شناخته نشده UN

اجسامی که پس از اشعه دادن، در اسانس از بین رفته اند *

هیدروکربور، الکل، الدهید، کتون و نظایر آن تشکیل شده و اکثر آنها دستخوش این تغییر و تحول شده‌اند.

بنابراین این طیف وسیع با تنوع زیاد اجسام می‌تواند نماینده بسیاری از اسکلت‌های شیمیایی موجود در گیاهان بوده و فرضیه اولیه تحقیق را تایید کند.

این تحقیق که برای اولین بار در جهان صورت می‌گیرد به وضوح نشان داد که اشعه گاما می‌تواند با قدرت ۲۵ کیلوگری تغییرات شیمیایی در اسانس‌ها ایجاد کند. هم‌چنین موفق‌ترین نتیجه‌ای که می‌توان از آن کسب کرد این است که برای ضد عفونی کردن گیاهان به هر منظور و هدف باید ابتدا از تغییرات حاصله اطمینان پیدا کرد و برای هر گیاه میزان مطمئن اشعه گاما را تعیین نمود. این فاکتور یکی از عواملی است که هنوز متاسفانه در منوگراف‌ها و استانداردهای جهان مورد توجه قرار نگرفته و باید هرچه سریع‌تر به آن توجه نمود.

پیشنهادات براساس یافته‌های این تحقیق برای ادامه آن شامل موارد زیر است:

الف - گیاهان در معرض اشعه‌های با قدرت قوی‌تری قرار گیرند.

ب - به غیر از ترکیبات اسانس ترکیبات دیگری از نظر تغییر و تحول در نظر گرفته شوند.

ج - به غیر از گیاهان خشک، پودر آنها نیز در معرض تابش اشعه قرار گیرد.

د - در صورت تغییر مواد، جسم خالصی که تغییر می‌یابد به تنهایی در معرض تابش اشعه گاما قرار گیرد تا ارتباط آن با اسانس گیاه مشخص شود.

نشان می‌دهد که تغییرات زیر صورت گرفته است (جداول شماره ۲ و ۳):

الف: حداقل شش جسم لیمونن، آلفا تریپینن، سیکلوهگزانول، سافرانال، توجادین و اسید میریستیک که جمعاً ۱۰/۵ درصد اسانس را تشکیل می‌دهند پس از تابش اشعه از بین رفته‌اند.

ب: حداقل هفت جسم ۱- اوکتانول، کامفر، آلفا تریپینول، جرانول، تیمول و تترادکانوییک اسید که جمعاً معادل ۷/۶ درصد اسانس هستند بعد از تابش اشعه گاما تولید شده‌اند.

ج: تنها شش جسم آلفا پیپینن، پاراسیمن، گاماتریپینن، لینالول، بنزالدهید و جرانیل استات در هر دو اسانس قبل و بعد از تابش اشعه فقط از نظر کیفی بدون تغییر مانده‌اند.

در مجموع به هم‌ریختگی مهمی در ترکیبات اسانس گشنیز از نظر کمی و کیفی بر اثر تابش اشعه گاما ایجاد می‌شود، بدین نحو که تعدادی جسم از بین رفته و تعدادی جسم تازه تولید گشته که در نهایت موجب شده درصد ترکیبات در دو حالت کاملاً متفاوت باشد (جداول شماره ۲ و ۳).

د: شش جسم اشاره شده در بند ج کاملاً از نظر کمی تغییر نموده‌اند.

بحث

آنچه این تحقیق نشان داد این است که بعضی از ترکیبات گیاهان و از آن جمله اسانس‌ها می‌توانند در برابر اشعه گاما تغییر شیمیایی دهند. اسانس گیاهان مورد آزمایش از ترکیبات متنوع منوترپنی، سزکویی‌ترپنی، خطی، حلقوی و از انواع

جدول شماره ۳- ترکیبات موجود در اسانس میوه گشنیز بعد از پرتونگاری گاما

ردیف	نام ترکیب	درصدجسم در اسانس
۱	α - PINENE	۰/۸۱
۲	P - CYMENE	۰/۵۵
۳	γ - TERPINENE	۰/۵۴
۴*	1 - OCTANOL	۰/۹۳
۵	LINALOOL	۷۷/۴۳
۶*	CAMPHOR	۰/۲
۷*	MENTHOL	۱/۶۹
۸*	α - TERPINEOL	۰/۴۶
۹	UN	۰/۲۳
۱۰	CUMINAL	۳/۵۶
۱۱*	GERANIOL	۱/۱
۱۲	UN	۰/۳۹
۱۳*	THYMOL	۱/۳۴
۱۴	GERANYL ACETATE	۵/۰۸
۱۵	UN	۱/۸
۱۶*	TETRADECANOIC ACID	۱/۸۷

اجسام شناخته نشده UN

اجسامی که پس از اشعه دادن در اسانس تولید شده‌اند. *

گیاهی از این مجموعه صمیمانه تشکر می‌کنیم. از سرکار خانم دکتر هما حاجی مهدی پور سرپرست بخش گیاهان دارویی و داروهای گیاهی اداره کل کنترل غذا و دارو جهت همکاری‌های صمیمانه سپاسگزاری می‌نماییم. همچنین از زحمات مرکز تابش اشعه گاما، سازمان انرژی اتمی ایران قدردانی می‌شود.

تشکر و قدردانی

از مرکز تحقیقات علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی تهران و زحمات جناب آقای دکتر عبدالهی معاونت محترم مرکز که بودجه این تحقیق را تامین نمودند سپاسگزاریم. از همکار ارجمند جناب آقای دکتر غلامرضا امین به خاطر زحمات ایجاد هربوراتوم گیاهان که برای اولین بار در دانشکده داروسازی تهران انجام شد و در اختیار قرار دادن نمونه‌های

منابع

1. WHO Library Catalog Using in Publication Data. *WHO Monograph on Selected Medicinal Plants*. Volum 1. Geneva. 1999.
2. WHO Library Catalog Using in Publication Data. *WHO Monograph on Selected Medicinal Plants*. Volum 2. Geneva. 2002.
3. N. Grainer Bisset. *Herbal Drugs*. CRC Press. London. 2001.
4. Rudolf Fritz. *Herbal Medicine*. Thieme, New York. 2000.
5. Steven K. *The Review of Natural Products*. 2th ed. Facts and Comparisons. USA. 2000.
6. Varro E. *Pharmacognosy*. 9th ed. Lea & Febiger. Philadelphia. 1988.
7. GE Trease and WC Evans. *Pharmacognosy*. 12th ed. Beilliere Tindall. London. 1976.

